

زندگانی، آثار و شیوه تاریخ نگاری

علی‌علی مسرزا اعمضا د السلطنه

بامقدمه: دکتر یوسف مرتضی حقیقی

تحقیق و تالیف:

زهرا امیری

سرشناسه	امیری، زهرا، ۱۳۳۸
عنوان و نام پدیدآور	زندگانی، آثار و شیوه تاریخ‌نگاری علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه/ تحقیق و تألیف زهرا امیری؛ با مقدمه یوسف متولی‌حقیقی؛ به سفارش بنیاد شکوهی.
مشخصات نشر	تهران: منشور سمیر؛ مراغه: فرهنگ بیان، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۳۰ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۶۷-۱۸۴-۲
وضعیت فهرست نویسی	فبا
بازداشت	کتابنامه: ص: ۲۰۹.
موضوع	اعتضادالسلطنه، محمدحسین بن علی، ۱۲۵۹-۱۳۱۳ق. -- سرگذشتنامه و کتابشناسی
موضوع	تاریخ‌نویسان ایرانی
موضوع	Historians, Iranian
موضوع	ایران -- تاریخ -- فاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۲۳ق. -- تاریخ‌نویسی
موضوع	Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925 -- Historiography
سناسه افزوده	متولی حقیقی، یوسف، ۱۳۳۸. -- مقدمه نویسی
شناسه افزوده	بنیاد فرهنگی شکوهی
رده بندی کنگره	۱۳۹۷ الف۶الف/۱۳۹۱ DSR
رده بندی دیویی	۷۲۵/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۵۱۶۰۸۱۳

زندگانی، آثار و شیوه تاریخ‌نگاری علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه

تألیف و تحقیق زهرا امیری

با مقدمه: دکتر یوسف متولی حقیقی

ناشر: منشور سمیر با همکاری فرهنگ بیان

به سفارش بنیاد شکوهی

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول - ۹۷

قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۶۷-۱۸۴-۲

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی و اقتباس در گیومه در مستندنویسی و مانند آن‌ها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۱۹
مقدمه	۲۳
کتاب شناسی پژوهش	۲۹
بخش اوّل: زندگانی علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه	
فصل اوّل: نگاهی به اوضاع عمومی ایران در روزگار اعتضاد السلطنه	۴۱
الف - پیامدهای سیاسی و نظامی	۴۲
ب - پیامدهای اقتصادی و اجتماعی	۴۶
ج - پیامدهای فکری و فرهنگی	۴۹
فصل دوم: اصل و نسب، تحصیلات و القاب اعتضاد السلطنه	۶۵
۱- پیشینه خانوادگی اعتضاد السلطنه	۶۵
۲- تحصیلات و القاب اعتضاد السلطنه	۷۱
فصل سوم: مرگ اعتضاد السلطنه و موقعیت خانواده اش پس از او	۷۹

فصل چهارم: عقاید، ویژگیهای اخلاقی و رفتار اعتضاد السلطنه با علما و دانشمندان	۱۹
۱- عقاید و ویژگیهای اخلاقی اعتضاد السلطنه.....	۱۹
۲- مناسبات و روابط اعتضاد السلطنه با علما و شعرا.....	۵۰
فصل پنجم: مخالفان اعتضاد السلطنه.....	۳
فصل ششم: اعتضاد السلطنه و امیرکبیر.....	۱۵
بخش دوم: مناصب، مشاغل، و القاب اعتضاد السلطنه	
فصل هفتم: فعالیتهای سیاسی و اقتصادی	۲۷
الف- فواید سیاسی	۲۷
- پیشکاری مهد علیا	۲۷
- حکومت شهرها	۳۳
- عضویت در مجالس	۳۵
- عضویت در دارالشورای دولتی	۳۶
- عضویت در دارالشورای کبری	۳۶
- وزرای مختار	۳۷
- مجلس تنظیمات	۳۸
- مجلس تحقیق دولتی	۴۰
- نظارت بر احکام دیوان خانه	۴۰
- نقش اعتضاد السلطنه و قرارداد رویتر	۴۰
- اعتضاد السلطنه و آخوندزاده	۴۵
ب- فعالیتهای اقتصادی	۵۲
۱- اعتضاد السلطنه و سرپرستی امور تجاری.....	۵۲
۲- اعتضاد السلطنه و اداره صنایع و معادن	۵۸

فصل هشتم: فعالیتها و اقدامات فرهنگی اعتضاد السلطنه.....	۱۶۳
۱- ریاست دارالفنون و وزارت علوم.....	۱۶۴
۲- ریاست دارالطباعة و روزنامه.....	۱۷۸
۳- انتشار کتب متعدد.....	۱۸۹
- شرح حال نیکلای اول.....	۱۹۰
- تاریخ امپراطور نیکلای و وقایع ۳۰ سال سلطنت وی.....	۱۹۰
- رساله در مورد پاتولوژی.....	۱۹۱
- فلک السعاده.....	۱۹۱
- حکمت ناصریه.....	۱۹۱
- زینت البدان.....	۱۹۱
- سیر الحکمه در تشریح.....	۱۹۱
- شفائیه.....	۱۹۲
- تاریخ روسیه.....	۱۹۲
- تاریخ الکساندر اول.....	۱۹۲
- جانورنامه.....	۱۹۲
- مثل حکیم سیسموند.....	۱۹۳
- تاریخ جدید.....	۱۹۳
- وصیت نامه پطرکبیر.....	۱۹۳
- تاریخ سنت هلن.....	۱۹۳
- بدایع الحکمه ناصری.....	۱۹۳
- تاریخ ناپلئون اول.....	۱۹۴
- نامه دانشوران.....	۱۹۴

فصل نهم: اقدامات عمرانی و بهداشتی اعتضاد السلطنه..... ۵

۱- اعتضاد السلطنه و تلگرافخانه..... ۵

۲- اقدامات عمرانی..... ۰

۳- اقدامات بهداشتی..... ۲

بخش سوم: معرفی آثار علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه

فصل دهم: آثار تاریخی و مذهبی اعتضاد السلطنه..... ۷

۱- اکبر التواریخ..... ۸

۰- کشف بحی دنیا..... ۰

۱- سکه ارمان نریون تا زمان حضرت محمد(ص)..... ۱

۱- فتح نامه هرات..... ۱

۲- تاریخ وقایع و سوانح افغانستان..... ۲

۲- رساله سیاح (شرح حال محمد کریم خان)..... ۲

۳- تفصیل عیون الاخبار..... ۳

۳- شرحی در مورد عموریه..... ۳

۴- شرحی در مورد سرو کاشمر..... ۴

۴- رساله در احوال کریم خان زند..... ۴

۶- رساله در مورد مکه و بیت المقدس..... ۶

۶- شرحی در مورد شهر حران..... ۶

۶- جغرافیای محال مازندران..... ۶

۷- رساله در مورد نوبهار..... ۷

۷- شرحی در مورد آبه..... ۷

۷- ژولیوس سزار..... ۷

- ۲۱۸ سفرنامه فرنگ -
- ۲۱۸ شرحی در مورد سلیمان پیغمبر -
- ۲۱۸ شرحی در جواب سوالات شلیمر -
- ۲۱۹ رساله در اوقاف لازم در قرآن -
- ۲۲۰ حادثه در تجریش -
- ۲۲۰ شرح حال امام زاده یحیی -
- ۲۲۰ المنتبین یا طقات المضلین -
- ۲۲۱ شرح حال حضرت عبدالعزیز و سایر امام زاده های واجب التعظیم -
- ۲۲۲ تفصیل مسجد ایا صوبیا -
- ۲۲۳ در معرفت حال نبوت -
- ۲۲۳ کلام در کیفیت شهری که استعمال نمود -
- ۲۲۵ شرح حال یاقوت حموی -
- ۲۲۵ شرحی درباره ذوالقرنین -
- ۲۲۶ اسامی هفته در عصر جاهلیت عرب -
- ۲۲۶ شرحی در مورد خوارزم -
- ۲۲۷ اولین سکه مسلمین -
- ۲۲۷ ضرب سکه به شکل شیر و خورشید -
- ۲۲۸ شرح نسب آل بویه -
- ۲۲۸ رساله‌ای در شرح کتاب تاریخ یافعی -
- ۲۲۸ اسامی علمائی که نامشان به ویه ختم شده است -
- ۲۲۹ شجره نامه ائمه اطهار (ع) -
- ۲۲۹ در مورد تولد حضرت محمد (ص) -

- ۹ - شرحی در مورد ابومسلم خراسانی
- ۰ - رساله در احوال حضرت عیسی (ع)
- ۰ - گفتاری در بیان احوالات پادشاهان اسلام و سلاطین کیان
- ۱ - شرح احوال سید علی محمد باب
- ۲ - رساله در مورد بودا
- ۲ - مدعی پیغمبری در ینگی دنیا
- ۳ - رساله در مورد واقعه کربلا
- ۴ - فرمان سدرت میراز شفیع
- ۴ - رساله در ره سررا
- ۵ - فصل یازدهم: آثار ابومسلم اعتضاد السلطنه
- ۵ - تفصیل رصد ایلخانی و عربی راصدین مشهور
- ۵ - طلوع و غروب قمر
- ۶ - تفسیر رصدخانه مراغه
- ۸ - رساله موسیقی
- ۸ - فلک السعاده
- ۰ - اندازه گیری آب سیلاب طهران
- ۱ - رساله آب گرم چشمه علی خان لاریجان
- ۱ - اختلاف در سوزن قطب نما
- ۲ - رساله ویا
- ۲ - عبور زهره از روی شمس
- ۲ - شرحی در مورد گنه گنه
- ۲ - شرحی در مورد قوس و قزح

- ۲۴۳ - حرکت وضعی زمین
- ۲۴۳ - طریق تعیین انحراف بلاد از یکدیگر
- ۲۴۴ - رساله در معرفت هوا و باران
- ۲۴۴ - رساله در مورد ظهر حقیقی
- ۲۴۵ - شرحی در مورد ستاره اورانوس
- ۲۴۵ - کوههای آتشفشان
- ۲۴۶ - ترمومتر (میزان حراره)
- ۲۴۶ - بادهائی که در عرض سال میوزد
- ۲۴۶ - رساله در مورد تطابق سال ملادی و هجری قمری
- ۲۴۷ - شرحی در مورد بالون
- ۲۴۸ - ستاره دنباله دار
- ۲۴۸ - سرعت نیروی بخار
- ۲۴۹ - رساله‌ای در زمینه دریاها
- ۲۴۹ - رساله‌ای در مورد دریای مازندران
- ۲۴۹ - شرحی در بیان گیاهان داروئی
- ۲۵۱ فصل دوازدهم: آثار ادبی اعتضاد السلطنه
- ۲۵۱ ۱- آثار منظوم بدست آمده اعتضاد السلطنه
- ۲۵۱ - دیوان اشعار
- ۲۵۳ - نامه‌ها و مکاتبات منظوم
- ۲۵۴ - شعر مراغه
- ۲۵۵ - شعری که اعتضاد السلطنه در تجریش سرود
- ۲۵۶ - اشعار عربی

- ۵۶ - شعر راه هزار چم
- ۵۷ - اشعار در مدح جواد خان
- ۵۷ - اشعاری در جواب دبیر الملک
- ۵۸ - شعر محرم
- ۵۸ ۲- آثار منظوم ناپیدای اعتضاد السلطنه
- ۵۹ - اشعاری بر اساس کتاب مناقب الاولیا و ذکر آن برگزیدگان خدا
- ۵۹ - اشعاری در احوال بوذاسف و بلوهر
- ۶۰ - تنده الخراسانی فی مقام الاخلاص
- ۶۰ ۳- آثار مشهور اعتضاد السلطنه
- ۶۱ - حاشیه بر معیار اشعار
- ۶۱ - انشاءآت
- ۶۲ - رساله در مورد استعمال لغات ترکی در آثار فارسی
- ۶۲ - شرح اشعار حافظ
- ۶۳ - تفضیل بازی نرد
- ۶۳ - مقدمه کلیات دیوان یغمای جندقی
- بخش چهارم: شیوه تاریخ نگاری علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه
- ۶۷ فصل سیزدهم: شیوه تاریخ نگاری اعتضاد السلطنه
- ۶۸ الف - عوامل تحول در تاریخ نگاری ایران
- ۶۸ - برقراری روابط میان ایران و اروپا
- ۶۹ - شکست ایرانیان از روسها
- ۶۹ - ظهور نهضت ترجمه
- ۷۰ - تأسیس دارالفنون

- ۲۷۰ - رواج فن چاپ ورود صنعت چاپ
- ۲۷۰ - رواج روزنامه نگاری
- ۲۷۱ - ظهور نهضت‌های سیاسی، اجتماعی
- ۲۷۱ - تأثیر آراء روشنفکران بر تحول تاریخ نگاری
- ۲۷۲ ب: تأثیر روشهای تاریخ نویسی سنتی و نوین در آثار اعتضاد السلطنه
- ۲۷۲ ۱- تأثیر روشهای تاریخ نویسی سنتی در آثار اعتضاد السلطنه
- ۲۷۳ - استفاده از سر، سنو و مکلف
- ۲۷۴ - گزافه گوئی و تملق
- ۲۷۶ - حب و بغض
- ۲۷۷ - وقایع نگاری ساده بدون تجربه و تحلیل
- ۲۷۷ - کتمان و تحریف حقایق
- ۲۸۰ - نگارش تاریخ با انگیزه‌های غیر مردمی
- ۲۸۲ - محدود بودن منابع تاریخ نویسی سنتی
- ۲۸۳ - عدم استفاده از علوم دیگر در نگارش تاریخ
- ۲۸۳ - اعتقاد به قضا و قدر
- ۲۸۳ ۲- برخی تأثیرات تاریخ نگاری نوین در آثار اعتضاد السلطنه
- ۲۸۳ - استفاده از نثر ساده و روان
- ۲۸۴ - پرهیز از گزافه گوئی و تملق
- ۲۸۵ - عدم حب و بغض
- ۲۸۵ - تجزیه و تحلیل حوادث
- ۲۸۷ - نام بردن از منابع مورد استفاده
- ۲۸۸ - استفاده از علوم دیگر در نگارش تاریخ

۸۹ - عدم نسبت دادن حوادث به قضا و قدر

۹۱ ضمائم

۰۹ منابع و مأخذ

www.ketab.ir

پیشگفتار

این پژوهش پیاون شناخت ابعاد شخصیتی علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه به عنوان یک رجل سیاسی است که در اکثر سمت ها و مناصب دولتی و فرهنگی به ایفای نقش پرداخته است. فعالیت های علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه تعدد و تنوع بسیاری داشت. قدرت اجرایی که در این کسب مناصب متعدد به دست آورده بود وی را در ایجاد تغییر و تحول بیداری نظام آموزشی که خود مقدمه تحول در دیگر عرصه های می باشد یاری داد.

وی در سرپرستی امور فرهنگی موفقیت های زیادی کسب کرد اما در امور غیرفرهنگی توفیق زیادی نداشت. یکی از فعالیت های او در عرصه فرهنگی، نگارش آثار فراوان در زمینه تاریخی بود. وی نیز مانند اکثر مورخان ایران دوران خود به جای توجه به یک موضوع خاص به پراکنده نویسی پرداخت و همین امر از دقت کار او کاست. با این وجود اعتضاد السلطنه به دلیل ایجاد تحول در تاریخ نگاری ایران از شیوه سنتی به روش نوین از افراد تاثیرگذار محسوب می شود. توجه به فعالیت های گسترده علمی و فرهنگی اعتضاد السلطنه و تاثیر تلاش های وی در بیداری اذهان مردم ایران، بررسی علل مهجور ماندن او در تاریخ کشور و نقش وی در تحول تاریخ نگاری ایران انگیزه ای شده تا پژوهش حاضر مورد توجه قرار گیرد.

نوشتار حاضر ثمره ماه ها مطالعه و تحقیق در منابع و مآخذ ایرانی و خارجی و همچنین اسناد و مدارک و سفرنامه ها و دایره المعارف های گوناگون پیرامون موضوع مورد نظر است. جهت دستیابی به اطلاعات دقیق و جامع تلاش شده است تا تقریباً تمام منابع و مآخذ موجود در کتابخانه های متعدد مورد توجه قرار گیرد. علاوه بر آن روزنامه هایی که اعتضاد السلطنه مسئول و سردبیر آن ها بوده تا حد امکان و دستیابی مورد استفاده قرار گرفته است. در روند این پژوهش به کتابخانه ها و مراکز مختلف مطالعاتی از جمله کتابخانه ها و مراکز اسناد و مطبوعات اسناد قدس رضوی، کتابخانه ملی ملک، کتابخانه شماره ۱ مجلس، کتابخانه - بزرگ - دانشگاه تهران، کتابخانه شهید مطهری، کتابخانه دانشکده ادبیات و مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد و نیز کتابخانه مرحوم دکتر عبدالهادی حائری و همچنین اداره ارشاد شهرستان ساری مراجعه شده است.

این پژوهش شامل چهار بخش است. در بخش اول جایگاه اجتماعی اعتضاد السلطنه به عنوان فردی روشنفکر از خاندان سلطنتی، میزان تحصیلات، ویژگی های روحی و تفکرات اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است.

به دلیل گستردگی مناصب و مشاغل و اقدامات و، لازم آمد که بخشی جدا به آن اختصاص یابد. در این بخش مناصب و مشاغل و اقداماتی که در حیطه این وظایف انجام داده است مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین بررسی تاثیر اقدامات او در ایجاد تحولات علمی، ادبی و تاریخی و نتایج این تحولات از موضوعات دیگری است که در بخش دوم مورد توجه قرار گرفته است.

معرفی آثار متعدد اعتضاد السلطنه در زمینه های مختلف علمی و ادبی و تاریخی بخش سوم این پژوهش را تشکیل می دهد.

بررسی شیوه تاریخ نگاری اعتضادالسلطنه و مقایسه آثار اولیه او با آثاری که پس از گرایش به تاریخ نویسی نوین تالیف نموده و همچنین نقش وی در تحول تاریخ نگاری ایران و بررسی نشانه های تاریخ نگاری به سبک اروپایی در آثار او از موضوعات دیگری است که در بخش چهارم مورد توجه قرار گرفته است. اکنون که با عنایت پروردگار متعال مقدمات چاپ این اثر فراهم شده، وظیفه خود می دانم که پاسگزار و قدردان کلیه سروران بزرگواری باشم که در مدت تحقیق راهنما و داورم بوده اند.

دروود بر زنده یاد استاد را اسناد ایرج افشار که معرف بنده به آقای بهرام بیانی از نوادگان اعتضادالسلطنه بود، و تشکر و قدردانی از آقای بیانی که اطلاعات ذیقیمتی را در اختیارم قرار دادند.

سپاس فراوان از استاد فرزانه و گرانقدر دکتر یوسف متولی حقیقی که در تمام مراحل تحقیق با صبر و حوصله مرا از راهنمایی های ارزشمند و دلسوزانه خود بهرمند نمودند و همچنین افتخار دادند و نگارش مقدمه این اثر را تقبل نمودند.

تقدیر و تشکر از دکتر امید سپهری راد که از نقطه نظر انتقادات ارزنده ایشان استفاده فراوانی بردم. از بزرگوارانانی که در کتابخانه های متعدده به یاریت همکاری را با بنده داشتند به ویژه آقایان جهانگیری، سلیمانی، دکتر سوزنی، وفادار و فریدونی و همچنین دکتر نوعی سردبیر مجله تاریخ پژوهی و نیز همه سرورانی که در این مقال مختصر مجال نام بردن از تک تک آن ها نیست کمال تشکر را دارم.